

HAMDULLAH HAMDÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİNDEKİ ARKAİK SÖZCÜKLER

Orhan Balcı¹

Öz

Kaynağı hakkında birden fazla rivayet olan Leylâ ile Mecnûn hikayesi başta Türk edebiyatı olmak üzere, bütün İslâm edebiyatlarında kendisine yer bulmuştur. Leylâ ile Mecnûn, edebiyatımızda etkisini artırarak yüzyıllar boyunca işlene gelen aşk konulu hikâyelerin başında gelir. Çalışmamızda başta edebiyat ve onunla ilgili diğer alanlar olmak üzere Türk edebiyatı içerisinde mühim bir yeri olan bu hikayedeki arkaik sözcükler incelenecektir. Çalışmamızda tarihi lehçelerdeki seyirlerini tespit edebildiğimiz sözcüklerin değişim süreci verilmiştir. Bu kelimeler, ait olduğu dönemin Türkçesinin sözcük dağarcığıyla ilgili kıymetli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca bu sözcükler; dönemin toplum yaşayışı, kültürel birikimleri, gelenek-görenekleri, dini yaşayışları hakkında da bilgi verebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hamdullah Hamdî, Leylâ ile Mecnûn, Arkaik Sözcük, Mesnevi.

ARCHAIC WORDS OF HAMDULLAH HAMDİ'S LAYLA AND MAJNUN MATHNAWI

Abstract

The story of Layla and Majnun, which has more than one argument about its origin, has taken its place in all Islamic literatures, especially in Turkish literature. The stories of Layla and Majnun are at the top of the stories about love that coming from centuries and increasing its influence in Turkish literature. In our study, archaic words in this story, which has a very important place in Turkish literature, especially literature and related fields, will be examined. In our study, the process of change for the words in which we can determine the course of historical dialects were given. These words provide important tips about the vocabulary of Turkish of the period. In addition, these words can also provide information about the social life, culture, traditions and religious life of the period.

Keywords: Hamdullah Hamdi, Layla and Majnun, Archaic Word, Mathnawi.

---

¹ Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, orhan.balci@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5228-3653

Geliş Tarihi (Received): 30.03.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 06.05.2020

Atıf/Citation: Balcı, O. (2020). Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki arkaik sözcükler. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 100-112.

Giriş

Bir dilin yapısında mevcut ve günlük konuşma dilinde kullanılan arkaik öğeler o dilin kadim köklerinin araştırılmasında ve elde edilen bulguların meydana çıkarılmasında önemli bir vazife üstlenirler. Bu sözcüklerin bir diğer hususiyeti ise meydana çıktığı dönemin yaşayışı, duyuş-düşünüş, gelenek görenek, dini yaşayışları ve genel bir ifadeyle kültürel birikimleri hakkında bilgi sahibi olmamıza katkıda bulunmalarıdır. Sözcüklerin bu tarihî süreç seyrinde geçirdiği değişimlerin incelenmesinde bu tarz eserlerin önemli ipuçları içerdiği ifade edilebilir.

Hamdullah Hamdî, XV. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Bayezid devri şairlerinden olup 1449 yılında Bolu yakınındaki Göynükte doğmuştur. Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi Akşemseddin'in on iki çocuğunun en küçüğüdür. Kaleme aldığı eserlerinden hareketle iyi bir eğitim gördüğü, kuvvetli bir edebiyat, tasavvuf ve musiki kültürü aldığı anlaşılmaktadır. Gördüğü bir rüya üzerine babasının eski halifesi İbrahim-i Tenûrî'ye mürit olmuş, 1503 yılında Göynük'te vefat etmiştir (Macit, vd. 2015: 119). Onun Leylâ ve Mecnûn mesnevisi 905/1499-1500 tarihinde yazılmıştır ve Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmış ikinci Leylâ ve Mecnûn mesnevisidir. Eser, mefâilün mefâilün feûlün vezniyle yazılmıştır. Hamdullah Hamdî'nin bu eseri, tasavvufî bir aşk mesnevisidir. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi 905/1499-1500 yılında yazıldığından ötürü Türk dilinin tarihi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda Eski Anadolu Türkçesi devrine girer. "Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin ilk devresidir. XIII ve XV. asırları içine alır." (Ergin, 2001: 60)

Bilindiği üzere, Batı Türkçesi içerisinde kabul ettiğimiz Eski Anadolu Türkçesi, XIII. yüzyıldan başlayarak ilerleme göstermiş, XV. yüzyılda da klâsik bir hüviyete bürünmüştür. Bu üç asırlık zaman dilimi içerisinde kaleme alınmış edebî eserlere şöyle bir göz gezdirildiğinde, birbirini tutmayan ses ve imlâ özellikleri görülür. Hamdullah Hamdî'nin yaşamış olduğu XV. yüzyılda aynı zamanda kuruluş dönemini nihayete erdiren Klâsik Türk edebiyatı yavaş yavaş etkinliğini artırmaya ve ön plana çıkmaya başlamıştır.

Klâsik Türk edebiyatı, Türkçe arkaik sözcükler bakımından önemli bir birikime sahiptir. Klâsik Türk edebiyatına ait bu metinler yardımıyla eserin ait olduğu dönemin söz varlığı hatta bazı gramer şekilleri arkaik unsurlar bakımından tespit edilip ortaya konulabilir. Bu çerçevede kapsamında incelenen Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, XV. yüzyıl Anadolu topraklarında yaşayan ancak günümüz yazı diline ulaşamamış ya da yerel ağızlarda varlığını sürdüren arkaik sözcüklerin bir kısmını barındırması bakımından önemlidir.

1. Arkaik sözcük terimi üzerine

Çalışmamızın iskeletini oluşturan arkaik sözcüklere geçmeden önce çalışmamızı üzerine temellendirmeye çalıştığımız arkaizm teriminin tanım ve sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır.

Fransızca 'archaisme' sözcüğünün edebiyatımızdaki tanımı şu şekildedir: "Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)". Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir çerçevede çizilmektedir: "Kullanıldığı devirden daha eski bir dönemden kalma bir biçimin, bir yapının özelliği" (Türkçe Sözlük 2011: 153). "Arkaizm okuyucunun ilgisini çekeceği düşünülen, varlığı tarihe karışan formların kullanımı anlamına gelir. Spenser, Shakespeare, Milton, T.S. Eliot gibi kanonik yazarların eserlerinde eski edebiyatın değerlerinin birçok örneğini görmek mümkündür." (Bingöl, 2019: 114).

Genel olarak baktığımızda yukarıya aldığımız tanımların ortak yönü, arkaizme konu olan öğelerin maziyle olan ilişkisidir. İkinci özellik ise kullanıldığı devir ile olan ilintisinin bu arkaik hususiyetine bakarak kesilmiş olmasıdır.

Zeynep Korkmaz konuyla ilgili olarak "Gramer Terimleri Sözlüğü" adlı kitabında eski kelime başlığı altında "Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime" (Korkmaz, 2010: 85), Berke Vardar ise Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde genelin aksine

arkaik ifadesi yerine eskil biçim ifadesini kullanarak “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu” (Vardar, 2007: 93) olarak tanımlamışlardır.

XV. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesinin varlığını halen sürdürdüğü bir devirdir. Bu çağda aynı zamanda kuruluş dönemini nihayete erdiren Klâsik Türk edebiyatı yavaş yavaş etkinliğini artırmaya ve ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yazıda Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin ele alınmasının temel nedeni, Hamdullah Hamdî'nin çağdaşlarını ve kendisinden sonraki dönemlerde gelen önemli şahsiyetleri etkilemiş kilit isimlerinden biri olmasıdır.

Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki arkaik sözcüklerin ele alındığı bu çalışmada arkaik olarak sadece Türkçe söz varlığı ele alındı. Yöntem olarak ilk önce arkaik sözcüklerin geçtiği beyitler tespit edilmiş akabinde ilgili sözlükler yardımıyla tespit edilen sözcük anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu arkaik sözcüklerin geçtiği beyitler ise tanımı yapılan sözcüğün hemen altında verilmiştir. Tarama, tasnif ve anlamlandırma sürecinde sözcüklerin sadece sözlüklerdeki anlamlarıyla değil, Hamdullah Hamdî'nin mesnevisinde kelimeye yüklediği ve şiirde kazandığı anlamların da sözcükleri anlamlandırma sürecinde dikkate alınması gerektiği kanaatine varılmıştır. Örnek olarak verilen beytin hemen bitiminde beytin mesnevi içinde geçtiği beyit numarası verilmiştir.

Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde tespit ettiğimiz arkaik sözcükler ve bu sözcüklerin geçtiği beyitler şunlardır.²

çâv-: (yüksek ve etkili ses, haber, şöhret) anlamlarına gelen sözcüğün (Dilçin, 1983: 51) metinde ‘şöhret’ anlamıyla kullanılmış olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

İşidüp **çâvım** her ehl-i idrāk

Gelürdi görmege anı heves-nāk (2640)

depret: Sarsmak, hareket ettirmek, titretmek’ (Dilçin, 1983: 64) anlamlarındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Turup **depretdi** vahşuñ her birine

Ki siñdi her biri yerlü yirine (2737)

dirgür-: (ET. tîrgür- tîrgür-) Diriltmek, ihya etmek (Dilçin, 1983: 69) anlamlarındaki bu sözcüğün metinde her iki anlamı mevcut olup mesnevi içinde kullanımları şu şekildedir:

Anuñ Aḥmed gibi mu‘ciz beyānı

Dem-i ‘İşğ gibi **dirgürdi** cānı (2871)

Umar kim nā-gehān bir gün iresin

Şafā-yı vaşluñ ile **dirgüresin** (3701)

döy-: “EAT döy- „dayanmak, sabretmek” (Taş 2015, 79), Tahammül etmek, dayanmak (Dilçin, 1983: 73) anlamlarındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Nice şabr iyleyem bār-ı firāḳa

² Hamdullah Hamdî'nin “Leylâ ile Mecnûn” adlı eserinden yapılan alıntılarda şu eser kaynak olarak kullanılmıştır: Güler, Z. (1982). “Hamdullah Hamdî: Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)”, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Ed. Fak., Erzurum.

Ki **döymez** ol yüki çekmeğe nâka (615)

Bu derdi kim çekersin şabr idüp sen
Ne taş **döyer** belâsına ne âhen (2435)

Ža'ifem **döymezem** ben bu belāya
Döyer mi peşşe darb-ı ejdehāya (3771)

düriş-: (EAT düriş- çalışmak, çabalamak) Çalışmak, sebat etmek (Dilçin, 1983: 75) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Uşanma ehl-i diller şöhetinden
Düriş kaçma ulular hizmetinden (1063)

Bir işi it diseñ itmez urışur
Eger itme diseñ durmaz **dürişür** (2117)

em: ET, OT. Em: ilaç, merhem, Uyg. Emlämäk, tedavi etmek (Gülmez ve Direkci, 2017: 285), İlaç, çare (Dilçin, 1983: 82) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

O hınçer kim **em** olmaz yāresine
İrüp saña nice bir yara sñne (2427)

gin, [gen] : Geniş (Dilçin, 1983: 94) anlamına gelen sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Bu heybetden o kim 'ibret alurdu
Yağın gelmezdi **giñ** yirde kalurdu (3588)

ilen-: [yilenc] Beddua, Azarlama) anlamlarına gelen sözcüğün (Dilçin, 1983: 114) metinde 'beddua' anlamıyla kullanılmış olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

O hûd başın açup 'aşkın dilendi
Du'ā itdi aña gendüye **ilendi** (886)

iñen-: [inende] Pek, daha çok, ziyade, daha ziyade (Dilçin, 1983: 116) anlamlarına gelen sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

İñen üftāde oldı cān-ı mestüm
Demidür tutasın ey dōst destüm (801)

Metinde ayrıca yukarıdaki anlamların dışında 'sakın, bir daha asla' anlamlarıyla kullanılmış olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

İñende meyveye el şunma küstāh
Ki ğayruñ mülkidür bu meyve-i şāh (2064)

İñen şūrīde-ser itme ğarībi
Çatı zır ü zeber itme ğarībi (3121)

irgür-: “ET irtür- ‘eriştirmek’ EAT ergir-, ergür-, irgir-, irgür-” İletmek, eriştirmek (Gülmez ve Direkçi, 2017: 14) anlamlarına gelen sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Çü sünnet emrin **irgürdi** kemale
Ol ayı mektebe itdi havāle (278)

Beni ‘aşkımda **irgür** ol maķāma
Yitem ben kıala ‘aşkımda bi’s-selāma (874)

Dükendi tākatum kıaldum °amelden
Meded **irgürmez** iseñ düşdüm elden (1466)

kars-: Alkışlamak, el çırpılarak çıkarılan ses (Gülmez ve Direkçi, 2017: 285) anlamına gelen sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Atuñ oynadığı yir şarşar idi
Bu lu°be-senc ayasın **karşar** idi (1624)

Kayı: “[kad-gû>kayı] {eAT} is. Kayı” (Çağbayır 2007: 2493), “Yağmur, sağanak, bora, Kayı, endişe (Dilçin, 1983: 131) manalarına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma bir sözcük olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Pür oldı eşk ile çeşmi kıuyusı
Kıyasa şığmayub Kıays’uñ **kayusı** (657)

Tolup gönliñ ğam-ı dil-ber **kayusı**
Kıomadı ata havfi er kıayusı (2081)

Kığır-: Seslenmek, davet etmek, haykırmak’ (Dilçin, 1983: 131) anlamlarındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

İnanmazsañ **kığır** ahvālını şor
Eger dıvāne ise kıapudan sür (707)

Oturup hücrede tırkırdı keydi

Ƙıġırdı ĥalvetine ya 'nî Zeyd'i (3551)

Kuşkun, [kusġun]: Eyer, palan ve semerin arkasında bulunan ve atın kuyruġu altından geçirilen kuşak (Dilçin, 1983: 149) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı Őu Şekildedir:

Aña daġi ne **kuşkun** bir semerdür

Seme serseme uymaz ol ki serdür (1685)

oġı-: 1. Seslenmek, davet etmek. 2. İletmek. 3. Yad etmek gibi (Dilçin, 1983: 161) anlamları bulunan oġı- sözcüğünün mesnevi içinde kullanımı Őu Şekildedir:

Oġıyup her kabîle leşkerini

Şavaşa cem ' idüp her ceng erini (1612)

Olup Leylî anuñ ĥâlinden āġāh

Oġıdup ĥâlini Őorardı geh ġāh (3348)

Mesnevide günümüz Türkçesinde kullanılan “(kitap) okumak” anlamındaki okı- fiili de mevcuttur:

Dilerseñ olasin ' aşġ ile Őeydā

Oġı efsāne-i Mecnûn u Leylâ (209)

öġür: Eş, birbirine alıŐmış olma (canlılar), ünsiyet (Dilçin, 1983, 167) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı Őu Şekildedir:

Bu gice bunu bulmazsa **öġüri**

İlenür saña **öġüri öġüri** (1804)

sınmak: “(< sı-n-mak) E. T. Türk. ve halk aġzı. 1. Daġılmak, paramparça olmak. 2. Bozguna uğramak, maġlup olmak” (Ayverdi 2008: 2815), “1. Takatten düşmek, çaresiz kalmak. 2. Yitip gitmek, yitmek. 3. Bozulmaya yüz tutmak. 4. Eksilmek, etkisini yitirmek. (Dilçin 1983: 186) manalarına gelen ve Eski Türkçe devrinden kalma bir fiil olup Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde ‘parçalanmak, yenmek ve öldürmek’ anlamlarında kullanılmıştır. Mesnevi içinde kullanımları Őu Şekildedir:

Çün irdi Nevfel'e fâl-ı sa'âdet

Şıdı kırdı bulup ā ' dāya fırsat (1640)

Şımasa mey göñül endişesini

Şımazdı kimse anuñ Őışsesine (2189)

Göñül **şınmasa** hergiz rüşen olmaz

ZemİN yırtılmayınca ġülşen olmaz (2913)

sor: Emmek, yalamak (Dilçin, 1983: 1374) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Şormağ ‘aceb degül tudağñ la‘l-i kân mıdur
Al iden anı zulm ile itdügi kan mıdur (3467)

söyken-, [söykegilenmek, söykelenmek, söykünmek] : Dayanmak, yaslanmak, güvenmek (Dilçin,1983: 192) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Yile **söykenme** vü şuya tayanma
Televvün ehli bed-ğūya inanma (1702)

söyün-: (EAT söyün-, söğün-, sövün-, ‘sönmek, ışıltısını kaybetmek’) Sönmek, parlaklığı gitmek (Dilçin, 1983: 192) anlamlarındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Güler şem‘i ferağ nūrı **söyünmiş**
Başından od yanar bağı göyinmiş (1179)

Felek anuñ da dürdi defterini
Söyündürdi anuñ da ağterini (3718)

suvar-, [sıvar-] : Sulamak, su vermek (Dilçin, 1983: 195) anlamındaki bu sözcüğün metinde ‘(kanında) sulamak’ anlamıyla kullanılmış olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Ciger kaniyle teşne nice kana
Şuvar anı deminde girme kana (1471)

sünü, [süni] : Süngü, mızrak, kargı (Dilçin, 1983: 196) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Bularuñ hāli tıoldı kıyl u kāle
Süñü sığmadı cehd ile çuvāle (333)

sünük: Kemik (Dilçin, 1983: 196) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Size āhum irişmez irdi göge
Sözi kes kim bıçağ irdi **süñüğe** (2038)

Sünük ‘kemik’ kelime olarak kullanımı Köktürk Türkçesinden itibaren mevcut olup Eski Anadolu Türkçesin ve klâsik üslubun oluşmaya başladığı XV. yy. Osmanlıcasının ilk dönemlerinde kullanılmaya devam edilen sözcük, daha sonra kullanımdan düşmüştür (Küçük, 2014: 17).

tabanca, [dabanca] : Tokat, şamar (Dilçin, 1983: 203) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Yüzine def gibi urdı **tabanca**

Tehî dilden figân iyledi anca (2556)

tamzur-: Damlatmak, damıtmak (Dilçin, 1983: 201) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

O dem penbe olup rahmet seḫâbı

Ġarîbüñ ağızına **ṭamzurdı** ābı (3851)

tan-: Danışmak, müşavere etmek (Dilçin, 1983: 202) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

İşüm şimden girü kime **ṭanaym**

Odum cūş iylese kime yanaym (2573)

ṭapucı: Memur, hizmetçi (Dilçin, 1983: 204) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Ṭapucılar baña oldı ṭapacı

Çün acıdur baña mihrüñ ṭap acı (1602)

tart-: Çektirmek, çekmek (Dilçin, 1983: 204) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Ki itmeye dirig ü çekmeye bjm

°Adüya tiğ **ṭarta** dôsta şim (1420)

Şavaşa varsa **ṭartılmış** yarağdur

Ḳılıç gibi şavaşda yüzi ağdur (1998)

Tart- 'çekmek, çekilmek' kelime olarak Uygur Türkçesinden itibaren kullanımı mevcut olup Eski Anadolu Türkçesinin ve klâsik üslubun oluşmaya başladığı XV. yy. Osmanlıcasının ilk dönemlerinde de kullanılmaya devam edilen kelime, daha sonra 'çekmek- çekilmek' anlamlarını kaybederek 'tartmak' anlamında kullanılmaya devam edilmiştir (Küçük, 2014: 13).

ṭuş ol-: Rast gelmek, karşılaşmak, müptela olmak (Dilçin, 1983: 214) anlamlarındaki bu sözcüğün her üç kullanımı metin içerisinde mevcut olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Geçerken **oldı** Mecnûn'a gözi **ṭuş**

Anı gördi yatur ser-mest ü medḫuş (996)

Gezerken deşti çün bād-ı seḫer-gāh

Ṭuş oldı ḫasreti Mecnûn'a nā-gāh (1012)

Giderken irdi nā-geh bir maḳāma

Gözi göñli gibi **ṭuş oldı** dama (1797)

tütüz-, [dütüz-]: Koku vermesi için bir şeyi yakıp tütürmek veya tütsülemek' (Dilçin, 1983: 76) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Kimesne pendile açmaz bu bendi

Ölen şayruya tap **tütüz** sipendi (1092)

uğru: (ET ogrı~OT ogrı < og(u)r- 'çalmak'+ı(u)) Hırsız, haydut (Dilçin, 1983: 217) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi kullanımı şu şekildedir:

İy zülfî gibi tarrâr u siyeh-kâr

Çara gözi gibi **uğrı** vü 'ayyâr (3110)

Şakın aldanma kallâş-ı zamâne

İnanma **uğrıdur** düzd-i cihâne (3880)

uvat-: Ufaltmak, ufalmak, kırmak, parçalamak (Dilçin, 1983: 221) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi kullanımı şu şekildedir:

İle in'âm iderken bal u yağın

Uvattı urdı Mecnûn'un çanağın (2901)

Ne bildüñüz nedür kaçdı habîbüñ

Uvatmağdan çanağın ben ğarîbüñ (2907)

ün: 1. Ses, nida, sada, yüksek ses. 2. Şöhret, nam (Dilçin, 1983: 223) anlamlarındaki bu sözcüğün sadece 'ses, nida' kullanımı metin içerisinde mevcut olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Anuñ güş iyleyüp Mecnûn selâmın

Üninden añlamayup şordı namın (2925)

Ne bilsün sūzişi bî-dâğ olan dil

Ne tuysun nâliş **ünin** şağ olan dil (3355)

Ütül-: Kesilmiş, yolunmuş (Dilçin, 1983: 225) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Çararmakdan **ütülmiş** ota dönmiş

Çurumakdan teni tâbüta dönmiş (1007)

Uçarken kondı ammâ per şikeste

Ütülmiş murğa beñzer ser şikeste (2137)

üzül-, [üzil-] : 1. Kopmak, koparılmak, kırılmak, uzaklaşmak, çürümek. 2. İlgiyi, alakayı kesmek. 3. İyileşmeğe başladığı andan itibaren tekrardan sağlığı bozulmak (Dilçin, 1983: 226) anlamlarındaki bu sözcüğün sadece 'koparılmak ve yeniden hastalanmak' anlamları metin içerisinde mevcut olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Üzüldi gülşenüñden tüt ki bir gül

Ya andan uçdı bir āvāre bülbül (2492)

Kaçan perhîzi bîmāruñ bozuldı

Üzüldi eyle kim ümmîd üzüldi (3429)

yağı: (Eski Türkçe kökü kesin olarak saptanmış değildir.) Eski Türkçe'de 'Düşman, hasım' (Ayverdi 2008: 3384) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Virür bāle belāsı bal u yağı

Vebāl olur olursam bāle **yağı** (1554)

yap yap: Yavaş, yavaşça, yavaş yavaş (Dilçin, 1983: 234) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Varup yanına yap yap rik̄kat ile

Başın yüzün şıgadı şefkat ile (2413)

yavuz: (=ET yabız, yavaz, yavuz~OT yafuz, yawuz) 1. Kötü, tehlikeli. 2. Azılı, keskin, sert, zorlu. 3. Fenalık (Gülmez ve Direkçi, 2017: 20) anlamlarındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Düşüp bu her iyü **yavuz** zebāne

İyü **yavuz** haber taldı cihāne (951)

Zemān-ı 'ömr kim bünyādı yokdur

Yavuz ad ile geçse tadı yokdur (2440)

Sen esdürmezdüñ üstümden **yavuz** yıl

Ben itdüm anı kim güldi saña il (2581)

yidilmek, [yedilmek] : Yedekte götürülmek, birinin kılavuzluğunda yol almak (Dilçin, 1983: 245) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Yider 'avret anı boynında urgan

Görüp Mecnûn bu şahşı kaldı hayrān (1892)

yil- : Koşmak, hızlı adımlarla yol almak (Dilçin, 1983: 246) anlamındaki bu sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Perişân yıl gibi nice **yilersin**

Ne yitürdün yabanda ne dilersin (922)

Sipâh-ı Nevfel içinde **yilerdi**

Gürüh-ı Leylî'ye nuşret dilerdi (1532)

yu-: “(Eski Türkçe yumgak<yum-mak) 1. Sarılmış yuvarlak yün, iplik vb. 2. (Eski Türkçe yu-mak) Eski Türkiye Türkçesi. 3. Yıkamak.” (Ayverdi 2008: 3487) anlamlarındaki sözcüğün sadece ‘yıkamak’ anlamı metin içerisinde mevcut olup metin içinde kullanımı şöyledir:

Eger öldürse Leylî haylin aşhâb

Anı **yurdu** ağıdup dîdeden âb (1541)

Beni **yumağa** şuyum eşk-i ter kıl

Buğür-ı ıtrımı büy-ı ciger kıl (3686)

2. Sonuç

Her yüzyıl kendi edebiyatını oluşturur derler. Osmanlı'nın sınır beyliğinden imparatorluğa doğru gittiği süreçte Türk edebiyatı da gelişmelere paralel olarak oluşumunu tamamlayıp klâsik bir görünüme yavaş yavaş kavuşmaya başlamıştır. Klâsik Türk şiirinin gelişimini takip edenlerin toplumsal değişimlere paralel olarak toplumsal düşünce sistemindeki mevcut söz varlığının küçük ivmelerle değişime uğradığını ve bu değişimin dizelere de yansıdığını görebilir. Bu değişimi sağlıklı bir şekilde takip edebilmek için edebî metinlerin içerisinde barındırdıkları söz varlığının incelenmeye ihtiyacı olduğu ortadadır.

Sözcüklerin ve onların mesnevi içerisinde geçtiği beyitlerin çalışmamızda verilmesinden sonra şunu ifade edebiliriz. Gerek dar gerekse geniş bir çerçevede bir ulusun tarih ve geleneğinin izini sürmede o milletin bireyleri arasında iletişimi sağlayan dil ve o dilin tarihi seyri esnasındaki değişimlerin izlenmesinde arkaik kelimelerin önemi büyüktür. Klâsik Türk edebiyatımızın manzum ve mensur metinleri arkaik kelime bakımından zengin bir malzemeye sahiptir. Kadim dönemlere ait metinler, bu sözcüklerin tespit edilip gün yüzüne çıkarılmasında önemli bir araç olmuşlardır. Bu metinler tetkik edilerek arkaik kelimelerin dilimizin gelişim sürecindeki payı ortaya çıkarılabilir.

Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi de XV. yüzyılın arkaik kelime bakımından incelenmeye değer metinlerinden birisidir. Mesnevide tespit edebildiğimiz arkaik sözcüklerin sayısı kırk bir olup metindeki toplam kelime sayısı içindeki oranları yaklaşık olarak %1'e tekabül etmektedir. Arkaik sözcüklerin geçtiği beyitlerde Arapça ve Farsça sözcüklerin daha az veya hiç olmadığı, anlam olarak da diğer beyitlere nazaran daha açık ve anlaşılır oldukları söylenebilir. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisiyle birçok Klâsik Türk şairi gibi döneminin ve kendi içinde bulunduğu toplumun gelenek, görenek ve kültürel mirasına ışık tutmuştur. Hamdullah Hamdî mesnevisini kaleme alırken bir taraftan Arapça ve Farsça sözcükler tercih ederken diğer bir taraftan da döneminin halk arasında konuşulan sade Türkçeden de istifade ederek devrinin yerel ağızlarına ait sözcükleri mesnevisine çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Böylelikle günümüzde kullanımdan düşmüş arkaik kelimeleri eserine taşıyarak kültürel hafızamızdan yok olup gitmesini

engellemiştir. Çalışmamızda Hamdullah Hamdî ve Leylâ ile Mecnûn mesnevisiyle ilgili bilgi verildikten sonra eseri taranarak arkaik kelimeler tespit edilmiş ve sözlükler yardımıyla anlamları ve varsa mesnevi içerisinde farklı anlamları verilmeye çalışılmıştır. Mesnevi içerisinde tespit ettiğimiz arkaik sözcükler hem arkaik sözcük arşivinin genişlemesini sağlayacak hem de arkaik unsurların tarihi süreç içerisindeki değişimleri için önemli birer kaynak olmaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan. (2008), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.I-II-III, İstanbul, Kubbealtı Yayınevi.
- Bingöl, Ulaş. (2019), *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınevi.
- Çağbayır, Yaşar. (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1-5. İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Dilçin, Cem. (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK.
- Ergin, Muharrem. (2001), *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, Bayrak Yayınevi.
- Güler, Zülfü (1982). “*Hamdullah Hamdî: Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Ed. Fak., Erzurum.
- Gülmez, Mevlüt ve Direkçi, Bekir. (2017), Muhibbî Dîvânı’nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları, *Mediterranean Journal of Humanities*, VolVII/2, s 272-291.
- Korkmaz, Zeynep, (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK.
- Küçük, Serhat, (2014), “Zâtî Dîvânı’nda Arkaik Unsurlar” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 52 s. 1-25.
- Macit, Muhsin. Ceylan, Ömür. Yılmaz, Ozan. (2015), *Klâsik Dönem Osmanlı Nazmı*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Taş, İbrahim. (2015). *Süheyl ü Nev-bahâr ’da Eskicil Ögeler*, TDK, Ankara.
- Türkçe Sözlük*, (2011) Ankara, TDK.
- Vardar, Berke, (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.